

5. SZTUKA PRZEMAWIANIA I SKUTECZNA KOMUNIKACJA

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Według Arystotelesa retoryka to narzędzie służące skutecznej komunikacji między ludźmi. Pomaga również w poznaniu natury człowieka i otaczającego świata. Sztuka przemawiania wymaga od mówiącego znajomości zasad logicznego myślenia, sposobów wpływania na słuchaczy oraz umiejętności wyciągania wniosków. Aby skutecznie przekonać słuchaczy do swoich racji trzeba umiejętnie dobierać argumenty, które są wynikiem obserwacji rzeczywistości i znajomości ludzkich uczuć. Filozof uważał, że trzeba być uczciwym mówcą, to znaczy trzeba mówić tak, by słuchający odbierali mowę jako osobę uczciwą.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność porozumiewania się z ludźmi.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność nawiązania głębokich relacji z drugim człowiekiem. Sztuka przemawiania na forum grupy.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Zasady skutecznej komunikacji.
- Reguły retoryki – sztuki przemawiania.
- Trudności w porozumiewaniu się z dorosłymi.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIĄ, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Wzajemna akceptacja i zrozumienie pozwalają na skuteczną komunikację.
- Sztuka przemawiania to umiejętność, którą należy ćwiczyć.
- Komunikacja wymaga otwarcia się na drugiego człowieka.

→ ZASADY

- Uczę się zasad sztuki przemawiania i chętnie ćwiczę swoje umiejętności.
- Nie unikam ustnych wypowiedzi w klasie, każdą sposobność do zabrania głosu wykorzystuję by się uczyć.
- Szanuję swoich kolegów i staram się ich uważnie słuchać.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Dom rodzinny stwarza bezpieczną przestrzeń do nauki skutecznej komunikacji.
- Dbłość o poprawność i piękno słownictwa używanego przez domowników.
- Pielęgnowanie tradycji rodzinnych i kultury ojczystej stanowi fundament retoryki.

→ ZASADY

- Przemawiam podczas uroczystości rodzinnych i zachęcam do tego dziecko.
- Dbam o poprawność i piękno języka w domu.
- Zachęcam dziecko do nauki języka i ćwiczenia występów publicznych przed rodziną.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Atmosfera akceptacji i przyjaźni w szkole pomaga uczniom zdobywać umiejętności sztuki komunikacji.
- Oczekiwania wobec uczniów komunikowane są w sposób zrozumiały dla nich.
- Nauczyciele wykazują się umiejętnością skutecznej komunikacji.

→ ZASADY

- Dbam o przyjazną atmosferę w klasie, która sprzyja publicznym wypowiedziom uczniów.
- Rozmawiam z uczniami i poznaję ich potrzeby.
- Zachęcam uczniów do dbałości o kulturę języka.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Sztuka przemawiania wymaga wielu ćwiczeń dobranych w zależności od słuchaczy. Prosty ćwiczeniem, które można przeprowadzić w klasie jest ćwiczenie z uczniami krótkich wystąpień. Można to zrobić w następujący sposób. Uczniowie dobierają się w pary. Każdy z nich ma kartkę i długopis. Przez piętnaście minut uczniowie zapisują na kartce krótkie przemówienie, kierując się następującymi zasadami: wstęp (1-2 zdania zapowiedzenia czego będzie dotyczyła mowa); rozwinięcie (następnie 5-6 zdań rozwinięcia tematu); Podsumowanie (na koniec znowu w 1-2 zdaniach należy przypomnieć o czym się mówiło).

Po przygotowaniu przemowy uczniowie w swoich parach prezentują swoje wypowiedzi. Podsumowanie efektów ćwiczenia odbywa się na forum całej klasy.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młodzi ludzie w spotkaniu z rówieśnikami rozwijają umiejętności komunikowania się, uczą się wrażliwości na innych i ich potrzeby. Chętnie podejmują się wystąpień publicznych podczas szkolnych apelów. Bez lęku zabierają głos podczas lekcji, ponieważ potrafią tworzyć zwięzłe wypowiedzi.

1.10. ZAGROŻENIA

Uczniowie nie znają zasad ojczystego języka. Odczuwają lęk przed zabieraniem głosu. Stres ich paraliżuje i nie potrafią w sposób zrozumiały przekazać swojej wiedzy podczas ustnej odpowiedzi. Tracą pewność siebie i unikają wypowiedzi ustnych i zabierania głosu. Czują się nierozumiani i nie rozumieją innych.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

RETORYKA

” Byłoby [...] niedorzecznością utrzymywać, że przynosi człowiekowi wstyd, jeśli nie potrafi on bronić się przy użyciu siły swego ciała, a nie przynosi mu wstydu, gdy nie potrafi tego uczynić dzięki sile argumentów, co przecież bardziej przystoi człowiekowi niż użycie siły. Natomiast zarzut, że można komuś wyrządzić wielką krzywdę, posługując się złośliwie potęgą wymowy, można by postawić również wszystkim innym dobrom z wyjątkiem cnoty, i to dobrom najbardziej pożytecznym, takim jak: zdrowie, siła, bogactwo, umiejętność dowodzenia woj- skiem. Ich uczciwe wykorzystanie może przecież przynieść najwyższy pożytek, nieuczciwe natomiast – najbardziej zaszkodzić. [...]

Przyjmijmy zatem, że retoryka jest to umiejętność metodycznego odkrywania tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonywające. Takiego zadania nie spełnia żadna inna sztuka. Każda z nich może bowiem pouczać i przekonywać wyłącznie w zakresie jej własnego przedmiotu: sztuka lekarska w zakresie zdrowia i choroby, geometria w zakresie właściwości miar, arytmetyka w zakresie stosunków liczbowych, a podobnie również wszystkie inne sztuki i nauki. Tylko retoryka zdaje się być umiejętnością odkrywania w każdym – można powiedzieć – przypadku tego, co przekonywające, i dla- tego właśnie mówimy, że jako sztuka nie ogranicza się do jednego, określo- nego rodzaju przedmiotów.

↑ Arystoteles, *Retoryka*, tłum. H. Podbielski, cyt. za: M. Chmiel, A. Cisowska, J. Kościerzyńska, H. Kusy, A. Wróblewska, *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. 1, cz. 1*, wydaw. Nowa Era, Warszawa 2019, s. 73.

KOMENTARZ

Arystoteles uważał, że retoryka to narzędzie służące skutecznej komunikacji między ludźmi, ale pomaga również w poznaniu natury człowieka i otaczającego świata. Według filozofa sztuka przemawiania wymaga od mówiącego znajomości zasad logicznego myślenia, wyciągania wniosków, sposobów wpływania na słuchaczy. Jednak, aby skutecznie przekonać do swoich racji trzeba umiejętnie dobierać argumenty, które z kolei poparte są obserwacją rzeczywistości i znajomością ludzkich uczuć. Co istotne trzeba być uczciwym mówcą, to znaczy trzeba mówić tak, by słuchający odbierali mówcę jako osobę uczciwą.

Dzieło Arystotelesa ukazuje retorykę jako wysiłek intelektualny, który pozwala uzyskać zamierzony cel poprzez dobranie odpowiednich środków językowych. Autor *Retoryki* podkreślał, że celem mówcy powinno być skuteczne działanie dla dobra wspólnego, a nie manipulowanie słuchaczem by osiągnąć własne korzyści. Również współcześnie znajomość zasad retoryki jest przydatną umiejętnością, choćby po to by przekonać rozmówcę do swoich racji. Warto przy omawianiu tej wartości zachęcić młodzież do poznawania języka ojczystego, nabywania umiejętności skutecznej komunikacji i sztuki przemawiania.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

„W ujęciu Arystotelesa, który swoje dzieło zatytułował «*Techne rhetorike*» (czyli «sztuka wymowy») i umieścił obok «*Poetyki*» – wskazując na związek obu teorii – retoryka normowała prozę, podczas gdy poetyka formułowała odpowiednie zasady wobec wierszowanej liryki, epiki i sztuki dramatycznej. Najważniejszą funkcją figur retorycznych była sztuka perswazji, a więc doboru argumentów przez mówcę w celu przekonania słuchaczy do określonej tezy i skłonienia ich do działania”¹. Zadaniem przemawiającego – retora było kształtowanie poglądów słuchających go tak, by „osiągnąć zgodę co do pożądaných przez niego działań”². Jednak, aby uniknąć manipulacji odbiorcy powinni znać techniki retoryczne, które od średniowiecza były nauczane na podstawowym poziomie (*trivium* obejmowało studium trzech przedmiotów: gramatyki, retoryki i dialektyki). Chronić słuchaczy miało też właściwe wychowanie retora, na uczciwego obywatela, który działa w interesie dobra społecznego. „Działalność retora

1 I. Szczepankowska, *Retoryka - konotacje pojęcia we współczesnej publicystyce i w naukach humanistycznych*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2002, nr 21, s. 158.

2 Tamże.

miała sens właściwie tylko w społeczeństwie będącym pewną formą demokracji, tj. umożliwiającym wolnym podmiotom swobodne wyrażanie swoich opinii, które dotyczyły przede wszystkim tego, co jest słuszne z punktu widzenia interesu powszechnego”³. Warto uczniom przypominać te ponadczasowe zasady, którymi powinna się kierować sztuka przemawiania i dobra komunikacja.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Skuteczna komunikacja jest istotnym elementem wychowania i podstawą dobrej edukacji. Działania dydaktyczno-wychowawcze powinny koncentrować swoją uwagę na komunikacji pomiędzy nauczycielem a uczniem, ponieważ relacja między wychowawcą i wychowankiem stanowi istotny element funkcjonowania szkoły. Nieumiejętna komunikacja w relacjach tych podmiotów niejednokrotnie jest przyczyną konfliktów w szkole i powstawania wielu zagrożeń na terenie szkoły i poza nią. Trudności w komunikacji mają też wpływ na nieskuteczne rozwiązywanie problemów, które już istnieją w środowisku szkolnym. Dlatego zadaniem wychowania jest uwrażliwianie na zależność pomiędzy komunikowaniem w relacjach nauczyciel–uczeń a powstawaniem sytuacji kryzysowych w szkole⁴.

³ Tamże, s. 159.

⁴ Zob. W. Welskop, *Komunikacja w relacji nauczyciel - uczeń a występowanie sytuacji kryzysowych w szkole* [online], s. 166, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5845/W.Welskop - Komunikacja w relacji nauczyciel-uczeń a występowanie sytuacji kryzysowych w szkole.pdf1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 31.07.2022].

Aby skutecznie się komunikować, by celem dialogu było wychodzenie z trudnych sytuacji, nauczyciel powinien przede wszystkim zamienić język nieakceptacji na język akceptacji. Jeśli pedagog zaakceptuje swojego rozmówcę, wytworzy tym samym sprzyjające warunki do dalszej komunikacji, dzięki której będzie można dokonywać konstruktywnych zmian i uczyć się rozwiązywać problemy. Nie należy również zapominać o znaczeniu komunikacji niewerbalnej i o tym, że komunikaty pozajęzykowe w relacjach pomiędzy nauczycielem a uczniem nie są jednostronne. Nie tylko nauczyciel bowiem uczestniczy w dialogu i jest nadawcą w procesie komunikacji, równie ważne są sygnały niewerbalne ze strony ucznia, które niejednokrotnie mogą być ostrzeżeniem przed pojawieniem się zagrożenia. Skuteczne komunikowanie powinno wyprzedzać sytuacje o charakterze kryzysowym⁵.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Każdy człowiek, każdego dnia porozumiewa się z wieloma osobami. Nikt przecież nie zastanawia się na co dzień w jaki sposób się komunikuje. Często wydaje nam się, że to jest sprawa tak oczywista: my mówimy, a nasz rozmówca rozumie nasz komunikat tak, jak sobie tego życzymy. Problemy pojawiają się dopiero wtedy, gdy popadamy w tarapaty z powodu tego, co powiedzieliśmy.

⁵ Tamże, s. 173.

Okazuje się, że zostaliśmy niewłaściwie zrozumiani, a nasz rozmówca czuje się urażony. Dopiero w takich sytuacjach dociera do nas, że właściwa komunikacja jest sztuką, a jej nauka jest niezbędna do tego, by być właściwie zrozumianym. Psychologowie już w latach sześćdziesiątych XX wieku zajęli się padaniem komunikacji interpersonalnej. „Zwrócili oni uwagę na związek między procesem porozumiewania się ludzi a możliwością zaspakajania ważnych dla nich potrzeb (bliskości, przynależności, bezpieczeństwa itd.). Uznali komunikowanie się za ważną umiejętność społeczną, którą należy rozwijać i doskonalić.

Komunikowanie się (z łaciny *communicatio* – rozmowa, wymiana, łączność) definiuje się jako proces, podczas którego ludzie dążą do dzielenia się znaczeniami za pośrednictwem symbolicznych (dźwięki, litery, słowa) informacji (komunikatów). Najprostszy model komunikowania się polega na przekazywaniu przez nadawcę komunikatu (werbalnego lub niewerbalnego) i odebraniu go przez odbiorcę”⁶.

Komunikacja jest skuteczna tylko wtedy, gdy odbiorca zrozumie przekaz jaki zamierzał mu przekazać nadawca komunikatu. Dobra komunikacja zakłada, że informacja przekazywana przez rozmówcę wyraża jego intencje, a słuchający – odbiorca interpretuje przekaz zgodnie z zamiarami nadawcy. Należy również pamiętać, że na komunikację wpływają również potrzeby, oczekiwania, postawy, ale również odbiór i reakcja naszego rozmówcy, na nasz komunikat⁷. Oprócz tych wymienionych występują inne bariery komunikacyjne i zakłócenia. Pamiętać jednak należy po pierwsze, że komunikowanie się jest sztuką, której można się nauczyć, a po drugie, że w sztuce porozumiewania się dużą rolę odgrywa umiejętność słuchania. Zatem słuchajmy się.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

„W Kościele od zawsze istniały różne teologie w pełni uprawomocnione i ortodoksyjne. Już sam Nowy Testament ukazuje nam różnorodność teologii (inna jest teologia Ewangelii synoptycznych – czyli Ewangelii świętych Łukasza, Mateusza i Marka – inna świętego Jana, jeszcze inna pism Pawłowych czy listów pasterskich). Cztery Ewangelie w różny sposób rozkładają akcenty, każdy z ewangelistów inaczej przedstawia osobę Jezusa i Jego dzieło zbawcze. Nie można jednak oskarżać synoptyków o to, że negują bóstwo Jezusa, gdyż nie

6 S. Kluczyńska, *O sztuce porozumiewania się*, „Niebieska Linia” 2003, nr 2, s. 9.

7 Zob. tamże, s. 10.

wskazują na preegzystencję Słowa w taki sam sposób, jak to czyni święty Jan w Prologu. W okresie wczesnochrześcijańskim istnieje teologia antiocheńska, aleksandryjska, afrykańska, rzymska... Pomiędzy poszczególnymi szkołami często dochodziło do silnych kontrowersji. Spory te stawały się okazją do zwoływania soborów i wspólnego wypracowania doktryny”⁸.

Przedstawione wyżej argumenty świadczą o otwartości Kościoła na wielokulturowość i różnorodność interpretacji tego samego Misterium. Można wręcz powiedzieć, że katolickość Kościoła wyraża się najpełniej w Jego powszechności i uniwersalizmie. Jan Paweł II w czasie swojego pontyfikatu na stałe wprowadził do języka Kościoła słowo „inkulturacja”. Podkreślał to przede wszystkim w czasie swoich rozlicznych pielgrzymek do różnych najodleglejszych zakątków świata, gdzie spotykał się z przedstawicielami tamtejszych kultur. Inkulturacja jest procesem wyrażenia wiary za pomocą języka i kultury właściwych dla danej społeczności. Nie chodzi tylko o adaptację treści wiary na potrzeby konkretnej kultury. Tak działo się od wieków w chrześcijaństwie. W Europie w czasach Ojców Kościoła chrześcijaństwo oparło się na myśli neoplatońskiej, a w okresie średniowiecza na filozofii Arystotelesa. Takie przykłady są świadectwem, że chrześcijaństwo jest zdolne do zakorzenienia się w niemal każdej zmieniającej się rzeczywistości⁹.

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

”

Możemy zaczerpnąć inspirację z ewangelicznego obrazu, jaki stanowi wizyta Maryi u Elżbiety (Łk 1, 39-56). „Gdy Elżbieta usłyszała pozdrowienie Maryi, poruszyło się dzieciątko w jej łonie, a Duch Święty napełnił Elżbietę. Wydała ona głośny okrzyk i powiedziała: «Błogosławionaś Ty między niewiastami i błogosławiony jest owoc Twojego łona»” (ww. 41-42).

Przede wszystkim epizod ten pokazuje nam przekaz jako dialog, który splata się z mową ciała. Pierwszą odpowiedź na pozdrowienie Maryi daje bowiem dzieciątko, radośnie poruszając się w łonie Elżbiety. Wyrażanie radości ze spotkania jest w pewnym sensie archetypem i symbolem wszelkiego przekazu, którego uczymy się, zanim jeszcze przyjdziemy na świat. Łono, które nas nosi, jest pierwszą «szkołą» przekazu, na który składa się słuchanie i kontakt cielesny, gdzie zaczynamy oswajać się ze światem zewnętrznym w bezpiecznym środowisku, słysząc uspokajające bicie serca mamy. To spotkanie dwóch istot jednocześnie tak bliskich i jeszcze tak sobie obcych, spotkanie pełne

⁸ K.M. Kaproń, *Inne języki Kościoła* [online], <https://magazynkontakt.pl/inne-jezyki-kosciola/> [dostęp: 31.07.2022].

⁹ Tamże.

obietnic, jest naszym pierwszym doświadczeniem przekazu. Jest to doświadczenie wspólne nam wszystkim, bo każdego z nas urodziła matka.

↑ Franciszek, *Orędzie na XLIX ŚDŚSP. Przekaz o rodzinie jako uprzywilejowanym miejscu spotkania w bezinteresownej miłości* [online], Watykan, 23.01.2015, „Libreria Editrice Vaticana”, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20150123_messaggio-comunicazioni-sociali.html [dostęp: 31.07.2022].

” To właśnie jest węzłowym zagadnieniem kwestii etycznej, nierozzerwalnie związanej z waszą pracą. Skoro dziennikarstwo wywiera tak rozległy i bezpośredni wpływ na opinię publiczną, nie może być sterowane wyłącznie przez czynniki ekonomiczne, dążenie do zysku i stronnictwo interesy. Powinno być natomiast postrzegane jako zadanie w pewnym sensie „święte”, wykonywane ze świadomością, że potężne środki przekazu zostają wam powierzone dla dobra wszystkich, a zwłaszcza dla dobra najsłabszych grup społecznych – od dzieci po ubogich, od chorych po osoby zepchnięte na margines i dyskryminowane.

Nie można pisać ani nadawać programów, kierując się wyłącznie pragnieniem pozyskania jak największej liczby odbiorców, a rezygnując z oddziaływania naprawdę formacyjnego. Nie można też odwoływać się bezkrytycznie do prawa do informacji, nie biorąc pod uwagę innych praw człowieka. Żadna wolność, w tym także wolność wypowiedzenia się, nie jest absolutna: napotyka bowiem granicę w postaci obowiązku poszanowania godności i uprawnionej wolności innych. Nie należy pisać, tworzyć i nadawać programów, jeśli wyrzą-

dza to szkodę prawdzie: mam tu na myśli nie tylko prawdę o faktach, o których informujecie, ale także «prawdę o człowieku», godność człowieka we wszystkich jego wymiarach.

↑ Jan Paweł II, *Prawdziwi chrześcijanie i znakomici dziennikarze*, Rzym, 4.06.2000, „L'Osservatore Romano” 2000, nr 7-8, 4.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

” Wybrał się stamtąd i przyszedł w granice Judei i Zajordania. A tłumy znowu ścigały do Niego i znów je nauczał, jak miał w zwyczaju. I przystąpili do Niego faryzeusze, a chcąc Go wystawić na próbę, pytali Go, czy wolno mężowi oddać żonę. Odpowiadając, zapytał ich: „Co wam przykazał Mojżesz?”. Oni rzekli: „Mojżesz pozwolił napisać list rozwodowy i oddalić”. Wówczas Jezus rzekł do nich: „Przez wzgląd na zatwardziałość serc waszych napisał wam to przykazanie. Lecz na początku stworzenia Bóg stworzył ich jako mężczyznę i kobietę: dlatego opuści człowiek ojca swego i matkę i złączy się ze swoją żoną, i będą oboje jednym ciałem. A tak już nie są dwojgiem, lecz jednym ciałem. Co więc Bóg złączył, tego niech człowiek nie rozdziela”.

W domu uczniowie raz jeszcze pytali Go o to. Powiedział im: „Kto odda swoją żonę, a bierze inną, popełnia względem niej cudzołóstwo. I jeśli żona opuści swego męża, a wyjdzie za innego, popełnia cudzołóstwo”.

↑ Mk 10,1-12.

” Kiedy nadszedł wreszcie dzień Pięćdziesiątnicy, znajdowali się wszyscy razem na tym samym miejscu. Nagle dał się słyszeć z nieba szum, jakby uderzenie gwałtownego wichru, i napełnił cały dom, w którym przebywali. Ukazały się im też jakby języki ognia, które się rozdzielały, i na każdym z nich spoczął jeden. I wszyscy zostali napełnieni Duchem Świętym, i zaczęli mówić obcymi językami, tak jak im Duch pozwalał mówić. Przebywali wtedy w Jeruzalem pobożni Żydzi ze wszystkich narodów pod słońcem. Kiedy więc powstał ów szum, zbiegli się tłumnie i zdumiali, bo każdy słyszał, jak tamci przemawiali w jego własnym języku. „Czyż ci wszyscy, którzy przemawiają, nie są Galilejczykami?” – mówili pełni zdumienia i podziwu. „Jakżeż więc każdy z nas słyszy swój własny język ojczysty? – Partowie i Medowie, i Elamici, i mieszkańcy Mezopotamii, Judei oraz Kapadocji, Pontu i Azji, Frygii oraz Pamfilii, Egiptu i tych części Libii, które leżą blisko Cyreny, i przybysze z Rzymu, Żydzi oraz prozelici, Kreteńcy i Arabowie – słyszymy ich głoszących w naszych językach wielkie dzieła Boże”. Zdumiewali się wszyscy i nie wiedzieli, co myśleć: „Co to ma znaczyć?” – mówili jeden do drugiego. „Upili się młodym winem” – drwili inni.

↑ Dz 2,1-13.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

” Boski zamysł Objawienia spełnia się równocześnie „przez wydarzenia i słowa wewnętrznie ze sobą powiązane oraz wyjaśniające się wzajemnie. Plan ten jest związany ze szczególną „pedagogią Bożą”. Bóg stopniowo udziela się czło-

wiekowi, przygotowuje go etapami na przyjęcie nadprzyrodzonego Objawienia, którego przedmiotem jest On sam, a które zmierza do punktu kulminacyjnego w Osobie i posłaniu Słowa Wcielonego, Jezusa Chrystusa.

„Święty Ireneusz z Lyonu wielokrotnie mówi o tej pedagogii Bożej, postępując się obrazem wzajemnego przyzwyczajania się do siebie Boga i człowieka: «Słowo Boże zamieszkało w człowieku i stało się Synem Człowieczym, by przyzwyczaić człowieka do objęcia Boga, a Boga do zamieszkiwania w człowieku, zgodnie z upodobaniem Ojca»”.

↑ KKK 53.

V. LITERATURA

Arystoteles, *Retoryka*, tłum. H. Podbielski, cyt. za: M. Chmiel, A. Cisowska, J. Kościerzyńska, H. Kusy, A. Wróblewska, *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. 1, cz. 1*, wydaw. Nowa Era, Warszawa 2019, s. 73–74.

Ferder F., *Żywe słowa. Pismo Święte psychologia i komunikacja międzyosobowa*, tłum. B. Majczyńska, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.

Franciszek, *Orędzie Na XLIX ŚDŚSP. Przekaz o rodzinie jako uprzywilejowanym miejscu spotkania w bezinteresownej miłości* [online], Watykan, 23.01.2015, „Libreria Editrice Vaticana”, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20150123_messaggio-comunicazioni-sociali.html [dostęp: 31.07.2022].

Gordon T., *Wychowanie bez porażek czyli Trening Skutecznego Rodzica*, tłum. M. Szafrąńska-Brandt, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2014.

Jan Paweł II, *Prawdziwi chrześcijanie i znakomici dziennikarze*, Rzym, 4.06.2000, „L’Osservatore Romano” 2000, nr 7–8, s. 20.

Kaproń K.M., *Inne języki Kościoła* [online], <https://magazynkontakt.pl/inne-jezyki-kosciola/> [dostęp: 31.07.2022].

Kluczyńska S., *O sztuce porozumiewania się*, „Niebieska Linia” 2003, nr 2, s. 9–11.

Szczepankowska I., *Retoryka – konotacje pojęcia we współczesnej publicystyce i w naukach humanistycznych*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2002, nr 21, s. 157–181.

Thorsten B., *Zabawy ułatwiające nawiązywanie kontaktów. Dla kreatywnych grup i kółek teatralnych*, tłum. M. Jałowicz-Sawicka, wydaw. Jedność, Kielce 2002.

Welskop W., *Komunikacja w relacji nauczyciel - uczeń a występowanie sytuacji kryzysowych w szkole* [online], s. 166-173, [https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5845/W.Welskop - Komunikacja w relacji nauczyciel-uczeń a występowanie sytuacji kryzysowych w szkole.pdf1.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5845/W.Welskop-Komunikacja_w_relacji_nauczyciel-uczen_a_wystepowanie_sytuacji_kryzysowych_w_szkole.pdf1.pdf?sequence=1&isAllowed=y) [dostęp: 31.07.2022].

